

Orosz István

Emlékek apámról III.

„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvasnám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”

Apám visszaemlékezéseit és naplóját olvasva kezdtem gyűjteni és leírni a velem kapcsolatos emlékeimet, de be kellett látnom, az összeállítás nem csak róla szól, belőlem is megmutat valamit, talán többet is, mint kéne, engem is jellemez, hogy mit választok ki a sok száz oldalnyi kéziratból, s az még inkább, hogy mi jut eszembe rólok.

Az előző rész 1943-ban, a beregszászi érettségivel fejeződött be. Hogyan tovább? A tizennyolc éves fiú személyes döntési helyzet előtt áll, de ott a másik is, a nagyobb kérdés, mi lesz a háborúba egyre jobban belesodródó országgal.

Már nem is tudom, honnan támadt az ötlet, hogy megpróbálkozzam a Collegiummal. A családban pedagógus nem volt, Eötvös-kollégista még kevésbé. A legtöbbszörnek, akik a Collegiumba kerülünk, valamelyik tanárunk beszélt a Collegiumról, szerencsés esetben olyan, aki maga is Eötvös-kollégista volt, nekem azonban nem volt ilyen szerencsém. Mégis egy tanáromtól, az osztályfőnök Koszorús Istvántól hallottam először nagyon sok szépet a Collegiumról. Ő volt az is, aki küldött ajánlólevelet az igazgatónak, amelyben lényegében azt írta meg, hogy diákkorában jelentkezett az intézménybe, de nem vették föl, most küld valakit, a tanítványai közül, aki több reménnyel pályázhat a tagságra, mint hajdanában ő maga.

A nevezetes Collegiumot – megkülönböztetésül minden más hasonló intézménytől nagy C-vel kell írni – 1895-ben báró Eötvös Loránd alapította a párizsi *École normale supérieure* mintájára, s édesapjáról, az író-politikusról, a Batthyány-kormány, majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszteréről nevezte el. A porosz jellegű magyar oktatási rendszer ellenében jött létre az iskola, s ez a stílus azokban az időkben is megmaradt, amikor már politikai állásfoglalást is jelentett. A már a kezdetektől elitképzőként emlegetett intézmény a középiskolai tanítás színvonalának emelését célozta. Eötvös Loránd elképzelése az volt, hogy a Collegiumból kikerülő tanárok egy-egy gimnázium tantestületébe kerülve, saját példájukkal emeljék az ottani képzés színvonalát. A Collegium diákjainak azonban csak egy része lett tanár. Talán nagyobb része, de az elhíresült collegisták listája (Kodály, Szekfű, Szabó Dezső, Balázs Béla, Gerevich Tibor, Kuncz Aladár) elhomályosítja az övékét. A köztudatban alighanem úgy rögzült, hogy a tanítást vállaló rész, ahová apám is tartozott, volt a kisebbség.

Amikor apám a collegiumi felvételit fontolgatta, már jókora legenda vette azt körül. 1939-ben jelent meg az ott végzett Sötér István első regénye, a *Fellegjárás*, amely, noha más néven mutatta be, a Collegiumban játszódott. *„A Csokonai-Otthon légköre merőben kolostori volt, hisz tagjai lemondtak a világról, hogy teljesen a tudománynak, a szellem örömeinek szenteljék magukat – és nevének említése tajtékzó dühödt, prófétai átkokat csalt ki békés emberekből. – Liberális, hazafiatlan, szabadkőműves fészek! – üvöltötték, fel akarták gyűjtani, tégláit szét akarták hordani a világ tájai felé... Az újonnan érkezők alig járták még be a naftalin szagú folyosókat, máris egy ősi, hagyományozott mitológia levegőjét kell érezniök: hősmondákat és harci legendákat, melyek szereplői – tudósok, írók, zenészek – egy szélesebb, patetikusabb színjáték szereplői már, vagy eltűntek nyomtalanul. A legenda itt élt közöttük és szüntelenül bővült, új hősokeket és epizódo-*

kat ölelt fel, jelenlétét nem lehetett letagadni. Az először belépőket is ez csapta meg, és csodálatos, átalakító hatással volt rájuk.”

Apám természetesen olvasta a *Fellegjárást*, amikor a Collegium felé vette az irányt, de legendák és ajánlások dacára mégsem a Collegium volt az egyetlen álma. Debrecenben is érdeklődtem, különösen azért, mert reméltem, hogy Németh László kerül Pap Károly megüriült katedrájára. Egy távoli rokonomnak, nevére már nem emlékszem, tanácsjegyző volt a debreceni egyetemen, írtam is, érdeklődve Németh László esélyei felől. Valószínűnek tartotta, hogy Vajthó László kapja a katedrát, nem lett igaza, Kerecsényi Dezsőt nevezték ki. Én pedig beadtam a pályázatomat az Eötvösbe.

Úgy tűnik, 1942 végén, 1943 elején széles körben ismert volt, hogy Németh László – igaz, orvostudományával, bölcsészdiploma nélkül – megpályázta a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének professzori állását, ha apám, az érettségire készülő beregszászi diák is tudott róla. Jól ismerve a Németh-életművet (nekem a gimnáziumban elég keveset kellett tanulnom, ezért hatodik, hetedik, nyolcadik osztályban faltam a könyveket... például Németh László, Illyés Gyula minden addig megjelent művét elolvastam) nyilván a tudós íróval kapcsolatos hírekre is figyelt, és mivel maga a pályázati döntés hosszan, olykor botrányos kitérőkkel zajlott, nem is lehetett nehéz tájékozódnia. Rendszeresen olvasta a *Magyar Csillagot*, és bizonyára látta Illyés Gyula glosszáját, ami után már országos ügyvé nézett Németh félreállítására. „Az öt pályázó közül elsőnek őt ejtették el. Választás elé sem bocsátották... A kudarc csúfos. Debrecenre persze, s mindarra, amit Debrecen a magyar életben jelentett s készült ismét jelenteni.”

Az érettségim kitűnően sikerült, az elnök Laukonidesz József collegista volt, s úgy emlékszem, ajánlólevelet is adott. Ajánlólevelet küldött Koszorús is. Mivel igen késői időpontban, június végén volt az érettségim, elsőnek vettek, hogy fel tudjak menni a collegiumi felvételire, vagy ahogy ott nevezték: fejkopogtatásra.

A fejkopogtatásról vagy fejtapogatásról szinte minden egykori collegistának vannak emlékei. A *Petőfi Irodalmi Múzeum* hangtára számára készített interjúkötetben – *Ahol a maximum volt a minimum* – apám így emlékezett: Teljesen újszerű volt számomra ez az úgynevezett fejkopogtatás, és nagyon rokonszenves. A felvételi vizsga négy szemközti beszélgetésből állt. Szabó Miklós, az igazgató adott egy névsort, hogy kiket milyen tárgyból keressek föl, és ott nemcsak a magyar irodalom, a latin, a történelem, a német szerepelt, hanem a filozófia és a pszichológia is, tehát nagyon sokirányú és alapos tájékozódás volt ez a részükről. Egyszer később, valamikor a hetvenes években, már Kecskeméten a felsőfokú tanítóképző intézet egyik tanára kérdezte tőlem, hogy milyen is volt az Eötvös Collegiumban alkalmazott híres fölvételi, mert ők is ahhoz hasonlót szeretnének létrehozni. Mondtam: nektek ez sajnos nem fog sikerülni, mert amikor én jelentkeztem a Collegiumba, negyvennyolcan voltunk felvételizők, és körülbelül húszan a tanárok, akik három napon át kopogtatták a fejünket. Nem hiszem, hogy most erre lehetőség lenne. Nem is volt.

Magyar irodalomból Keresztury Dezső kopogtatott, de a nála való szerepléssel nem voltam megelegedve, pedig sokat adtam volna rá, hogy éppen nála jót produkáljak, mert az ő nevét jól ismertem, Arany Jánosról írt könyvecskéjét már olvastam, sőt elég rendszeres olvasója voltam a *Magyar Csillagnak* is, ami azért Beregszászon ritkaságnak számított, és ide Keresztury gyakran írt.

Megkérdezte, mit ismerek „Szekrétól”, így ejtette, és én nem jöttem rá, hogy ő Thackeray-re kíváncsi. Akkor már olvastam a *Hiúság vásárát*, de minthogy rosszul értettem a nevét, tanácstalanul néztem rá.

Irodalomból Varjas Béla is kopogtatta a fejemet, ő már jobban meg volt velem elégedve. Az egyik kérdése az volt, kit tartok a 16. század legjobb magyar stilisztájának. Heltai Gáspárt mondtam, mire azt válaszolta, hogy ő is. Nyelvészetből Pais Dezső kérdezett, aki végül azzal búcsúzott tőlem, hogy nagy örömmel tudnánk majd együtt dolgozni. Sajnos ebben csalódtunk, mert én a későbbiekben a nyelvészet iránt különösebb érdeklődést nem tanúsítottam.

A híres fejkopogtatást felidézve, van, aki a háromnapos bentlakásra emlékszik, van, aki egy teljes hétre, van, aki arra, milyen szakmai kérdéseket kapott, más meg épp a választott szaktól független személyes beszélgetésre, van, aki észrevette, hogy az idősebb diákokkal való laza társalgások is a felvételihez tartoztak, van, aki azt sem tudta felidézni, németből magyarra, vagy magyarból németre kellett-e fordítania. Van, aki az akkoriban divatos pszichológiai tesztekre, a Rorschach- és a Szondi-tesztre is emlékszik, és van, akinek eszébe jut, hogy leírták vele, milyen könyveket olvasott legutóbb, mire egy másik észbe kap, nyilván a grafológiai vizsgáldás miatt tették.

Ezernél is több kézírásos lap fekszik előttem, megpróbálkozom én is az íráskép elemzésével? Ha analízisig nem is merészkedem, azt azért nem állom meg, hogy ne kíséreljem meg a fejkopogtató tanárok szemével látni apám írását. A legfeltűnőbb a kicsiny betűméret; tárgyilagosság, jó koncentrációképesség, de a lelkesedés hiánya – állítja róla a szakirodalom. Az arányos, szabályos ritmusú íráskép, s a viszonylag nagy sorközök céltudatosságot mutatnak, de szenvedélymentességet is. A szűk betűformák önuralomra utalnak, mértékletességre, de bizalmatlanságra és szorongásra is. A dőlt írást az érzelmi étellel társítják, szentimentalizmusra, ábrándozásra való hajlamra következtetnek belőle, de az önfeláldozó, szociális érzékenységgel rendelkező emberekhez is dőlt írást kapcsolnak. A viszonylag nagy felső száraz az idealistákra jellemzők, emelkedettség, sőt spirituális gondolkodásra való hajlam, tanítják a szakkönyvek, s azt is, hogy a közönségestől való viszolygás elvonja az illetőt a realitásoktól. A nagy alsó száraz az ösztönélethez tartoznak, vagy tartoznának, de apám írásképében inkább csak átlagosak. Lényeges ismérv a „dukus”, vagyis a kötésmód is, az ő írására a „gírlandosnak” vagy „fűzésnek” nevezett kötés a jellemző, vagyis az „u betűs” írás. Megismerésre vágyó, türelmes, őszinte, nagy szociális érzékkel rendelkező emberek írása ilyen, de a gyöngéke és a határozatlanoké is. Noha vannak a következtetések közt olyanok, amelyek akár apámra is jellemzők lehetnek, de meggyőződésem, hogy az írott szöveg egyetlen tömör, sallangmentesen megfogalmazott mondata, vagy benne egy világosan kifejtett gondolat többet elárul, mint száz ékezet formája vagy kacskaringó íve. Ha már megcsapott az ezotéria, megnézem azt is, melyek a Rák csillagjegyhez fűzött leggyakoribb jelzők (július 13-án született), és találok olyanokat, amelyek egy kis képzelőerővel párhuzamba hozhatók a grafológiai elemzés során leírtakkal. Érzékeny, romantikus, intuitív, szeszélyes, sérülékeny, fantáziadús, jó előadó, fontos számára a múlt, de hajlamos levertségre, visszahúzódásra, sőt mogorvaságra is.

Szinte bizonyosra vettem, hogy nem vesznek fel. Kosáry joggal ütközhetett meg Németh László-i, Szekfű-ellenes történelemszemléletemen. Újra előkerült tehát Németh László. Több olyan írása is van, amelyből kiolvasható a Szekfű-kritika. A tudós kultúrpolitikus „labancos” történetírásával szemben, ami a magyar történelemre mint a keresztény-germán kultúrközösségbe való fokozatos beilleszkedés történetére tekintett, Németh a szomszéd népek felé fordulást preferálta. Akkor, 1943-ban, a világháború éveiben nehéz lett volna úgy látni a vitát, hogy mögötte ne merüljön föl kérdésként a német-osztrák-magyar világháborús szövetség eszmei alátámasztásának, illetve elvetésének kérdése. Noha a történelem haladtával az egykori collegista Szekfű Gyula is az antifasiszta tábor felé tendált, a Szekfű-tanítvány Kosáry Domokos mégis „megütközhetett” az általa kopogtatott ifjonc „kurucos” mentalitásán.

Meglepett, mikor Koszorústól levelet kaptam: Szabó Miklós, a Collegium igazgatója válaszolt ajánlólevelére, s abból úgy tűnt, meg voltak velem elégedve. Hamarosan megkaptam erről a hivatalos papírt is. Nem közölték, milyen szakra vettek fel, anélkül is biztos voltam benne, magyar–latinra.

A kollégiumi élet a gólyahéttel kezdődött. Az újságok minden évben megírták, hogy kik azok a diákok, akik abban a kitüntetésben részesültek, a vallás- és közoktatási miniszter beiskolázta őket a Báró Eötvös József Collegiumba, vagyis a fölvettek hatalmas mellénnyel érkeztek a szeptemberi iskolakezdésre. Hogy a mellény szűkebb legyen, hogy a

beképzelt társaság rájöjjön, mit nem tud, pontosabban kiderüljön számukra, hogy semmit sem tudnak, arra való volt a gólyahét.

Meglehetősen nagy megpróbáltatás volt valamennyiünk számára. Itt Kecskeméten volt egy kollégám, Hordós Károly, magyar–olasz szakos, akivel később nagyon jóban voltunk, és akit velem együtt vettek föl a Collegiumba, de ő pesti volt. A gólyahét megpróbáltatásai nyomán, az első hét után lemondott a kollégiumi tagságról, bár képességei szerint föltétlenül megállta volna a helyét. Ilyen nehéz volt a gólyahét. Engem nem is a fizikai megpróbáltatások törtek meg, hanem az, hogy beláttatták vagy elhitették velünk, hogy mi gólyák mennyire műveletlenek vagyunk a kollégistákhoz képest. Például filozófiából Szigeti József, aki akkor ötöd éves volt, a neokantiánus filozófia irányzatairól adott elő a gólyák számára, és nemigen tudtuk fölmérni, hogy amit elmond, abból mit lehet komolyan venni, és mi a tréfa benne. Arra viszont rádöbbsentett, hogy én például Kant filozófiájáról meglehetősen keveset tudtam, és azt is csak másodkézből, tehát nem Kant olvasása nyomán. „Holnapra olvassák el Carl von Clauswitz A háborúról című művét”, mire valamelyikünk azt mondta, hogy ő nem tud németül: „Nem baj, gólya, ma éjjel megtanul németül, holnap délelőtt elolvassa.” A gólyahét után következett a gólyavizsga, aminek volt egy írásbeli része is. Emlékszem, a másik magyar–latin szakos, akit ebben az évben vettek föl, Tarnai Bandi azt a dolgozati címet kapta, hogy Ismeretlen középkori szerzők elveszett művei. Nem teljesen megoldhatatlan feladat, mert tényleg vannak ilyenek, de mégis elég nehéz egy kezdőnek dolgozatot írnia róla. Én egy latin szöveget kaptam fordításra Vergílius Aeneisének ötödik énekéből. Az ott leírt trójai harci játékokat nemcsak, hogy le kellett fordítanom, hanem a csapatmozdulatokról rajzot is kellett készítenem. A szóbeli részen aztán megjegyezték, remélik, nem akarok vezérkari tiszt lenni, mert a csapatmozdulatok ábrázolása nem egészen megfelelő.

A fenti szöveget is a Kelevéz Ágnes és Ruttkay Zsófia által 2007-ben készített és kiadott interjúkötetből, az *Ahol a maximum volt a minimumból* ollóztam ki. Most, Zsófia kapcsán, egy bekezdés erejéig megszakitom apám történetét. Valamikor a kilencvenes évek elején levelet kaptam egy Hans de Rijck nevű holland matematikustól, aki Bruno Ernst néven képzőművészettel is foglalkozott, azon belül is leginkább az olyan geometriai furcsaságokkal, amelyeknek legismertebb képviselője a szintén holland Maurits Cornelis Escher volt. Ez a Hans (Bruno) barátja és munkatársa volt az ismerősei közt csak Mauknak hívott Eschernek, és bennem valahogy az Escher-féle világlátás örökösét próbálta felfedezni. Escher valamikor a hetvenes évek elején halt meg, de a híre – elsősorban Bruno Ernst publikációi jóvoltából – folyamatosan nőtt. Már régóta leveleztünk, munkákat is cseréltünk, amikor fölhívott telefonon egy magyarul beszélő hölgy, aki elmondta, hogy Amszterdamból érkezett rövid budapesti látogatásra, és Bruno Ernst megbízásából megszeretne ismerkedni velem. Örömmel hívtam el budakeszi lakásunkba a magát szintén matematikusnak mondó illetőt, jólesett Bruno érdeklődése, aki nemcsak őt küldte, hanem általa új könyveket, reprodukciókat, sőt egy olyan Escherrel közösen kifejlesztett vázlatot is, amit a mester már nem tudott befejezni. Tudnék-e kezdeni vele valamit. Tudtam, ebből lett *A kút* című anamorfózisom, amit akkortájt szerénytelenül, sőt hivalkodón Escherrel közös munkánknak aposztrofáltam. De most inkább Zsófiról legyen szó. Már a látogatás vége felé tartottunk, amikor megkértem, diktálná le a nevét, a későbbi kapcsolattartás végett. Ruttkay – betűzte. Ismerős név, mondtam, volt apámnak egy ilyen nevű társa az Eötvös Collegiumban. Kálmánnak hívták. Ő az apám, mondta Zsófi, aki rögtön meg is találta a megfelelő kifejezést meglepő találkozásunkra: *serendipity*. Magyarra csak körülírva és hosszadalmasan lehet lefordítani, valahogy így: értékes dolgok megtalálása ott, ahol egyáltalán nem számít rá az ember. Ha jól emlékszem, még a szó eredetét is elmagyarázta, hogy tudniillik Horace Walpole angol író és művészettörténész alkotta meg egy Serendip szigetén játszódó mese nyomán (az ősi Ceylont hívták így, a mai Srí Lankát). Naná, hogy tudta, hiszen édesapja, Ruttkay Kálmán az ELTE Angol Tanszékének vezetője volt.

Zsófi később holland férjével, Paullal visszaköltözött Magyarországra, sőt egykori iskolám, az időközben Moholy-Nagy Művészeti Egyetemmé átkeresztelt Iparművészeti Főiskola professzora lett. Remélem, nem is bánta meg nagyon, hisz az ötletet én adtam neki.

Az emlékezést apám *Memoárja*, illetve a Zsófi és Kelevéz Ágnes által fölvetett interjú részleteivel keverve fogom folytatni. A következő kérdést is a kecskeméti lakótelepre látogató hölgyek tették föl neki. *Egy pillanatra sem merült föl a gondolat, hogy nem bírja tovább, elmegy, mert túl nagy a pszichikai megterhelés?*

Bennem ez fel sem merülhetett, mert a szüleim falun laktak, adott tény volt, hogy ha nem tudok az Eötvös Collegiumban tanulni, akkor helyette sokkal rosszabb színvonalú kollégiumba kell mennem. Szüleim anyagi helyzete nem engedte volna meg, hogy Pesten lakást béreljek, és úgy járjak egyetemre. A „lehúzások” engem kevésbé érintettek, mert a gimnázium első öt osztályában Kecskeméten, a református kollégium internátusában laktam, és ott a felsőévesek éppúgy lekezelték a kicsiket, mint a Collegiumban, tehát ez számomra nem volt szokatlan.

Nehéz volt az első félév, mert miután Hordós Karcsi lemondott tagságáról, magyar szakosok ketten maradtunk Tarnai Bandival, ami azt jelentette, hogy egyik héten ő tartott kiselőadást Kereszturynál, a másik héten én. A latin sem volt egyszerű. Tomasz Jenőnél, aki az aligazgatónk volt, Horatiust fordítottunk. Szerencsére nála sikerült az első órák valamelyikén bevágódnom. Egyrészt Horatius bármelyik ódáját tudtam skandálni, bár a versformát pontosan megnevezni nem tudtam, de volt fülem ahhoz, hogy a hosszú és a rövid szótagokat megkülönböztessem. Másrészt a legelső órák egyikén olvastuk a III. könyv 30. ódáját, ahol Horatius többek közt arról ír, hogy íme készen áll műve, amíg csak Róma él, amíg a Capitolium lépcsőjén felmegy a pap az oltárhoz, addig immár fennmarad a híre, és ennek kapcsán eszembe jutott, hogy a hetedik gimnáziumban olvastuk Carducci Róma alapításának évfordulóján című ódáját, amelyik erre a versre reflektál. Még olaszul is tudtam idézni, ami nagyon tetszett Tomasz úrnak.

Szüleim halála után valamelyikük fiókjából előkerült egy írógéppel írt, irkafűzessel összekötött, elsárgult füzet. A húgom, Andrea talált rá. A címe *Fordítások*, alatta kék tintával: *Évának, 1951. karácsony, Laci*. Tizenkilenc vers, latin, olasz, német, francia költemények magyarra fordítva. Annyira meghatódtunk a több mint félszázados füzet láttán, hogy pontos másolatot nyomtattunk belőle, reprint kiadást, amelyet szétosztottunk a temetésükre összegyűlt barátok, ismerősök között. A füzetben persze ott volt Carducci *Róma alapításának évfordulóján* című ódája is. A könyvecske utolsó darabja Francis Jammes *Majd ha meghalok...* kezdetű verse volt, ennek utolsó sorát vésettük a kettős sírkő hátoldalára: *„Már nem értünk tovább..., már nem értünk tovább...”*

Hogy magam elé képzelhessem az apám skandalását hallgató Tomasz urat, előveszem a *Ménesi utat*, Szász Imre Collegiumról írt könyvét. *„...az emlékezet úgy odanövesztette Tomasz úr fejére a keménykalapot, hogy nélküle csak olykor látom, ha éppen leveszi, hogy valamelyik gólya fejére koppintson vele súlyos vétkek súlyos megtorlásaként.”* Tomasz úr – minden emlékező így említi (egyébként Jenőnek hívták) – valószínűleg nem a legnevezetesebb tanára volt a Collegiumnak, bár lehet, hogy csak kedvenc kutatási területe, tudniillik az ókori Róma mezőgazdasági szakíróinak munkássága volt túlságosan álmosító, mégis minden diáknak belopta magát a szívébe. Közvetlensége (pajtikámnak szólította és név szerint ismerte az összes diákot), fanyar humora mellett azért is szerették, vagy talán elsősorban azért, mert aligazgatóként ő szervezte meg, hogy tele legyen a hallgatók hasa, ami a háború alatt, majd a 46-os gigainfláció idején egyáltalán nem volt egyszerű feladat, sőt egy korabeli diákrigmus szerint talán nem is mindig volt sikeres: *„Jövel, Tomasz, légy vendégünk, baszd meg, amit adtál nekünk!”*

Egy „dögész”, Kucsman Árpád emlékezését másolom ide, de mástól is idézhetném, mert maga a történet közszájon forgott. *„Döbbenet látta, hogy a mindig éhes dögések meget-*

ték a macskahúsból készült fasírtot. »Maguk talán még a lóphalloszt is megennék!« »Boldogan válaszoltuk,« csak éppen nem tudunk hozzájutni.« Tomasz úr nem volt rest, kiment a vágóhídra és szerzett egyet az ominózus lótestrészből, és az Eötvös Collegium házvezetőnőjének beadta, hogy ez egy különleges felvágott, amit hirtelen kell kisütöni Mikulás-napi előételként. Úgy is lőn. Bekonferálta az ünnepi fogást, majd a kollégista filoszokkal együtt várta a hatást. Mit volt mit tenni, mindenki megevezt egy-két szeletet, jó étvágyat mímelve. Be kell vallani, hogy ilyen rágós és ízetlen vacakot azóta se ettem.”

A történet egyébként még annál is pikánsabb, mint első olvasatra tűnik, mert a Collegium szabályzata szerint a Mikulás-napok voltak azok, amikor lányok is betehették lábukat az épületbe. Ekkor zajlottak a híres kabarék, amelyeknek különleges, sőt kihagyhatatlan aktualitást adott, hogy egybeesett az igazgató, Szabó Miklós neve napjával. Az 1943-as kabaréban – nagy megtiszteltetés egy gólyának – apám is fellépett, s ráadásul szereplése igencsak emlékezetesre sikeredett. A dolog előzménye, hogy Hóman Bálint utóda, Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatási miniszter 1943 októberében látogatását tett a Collegiumban. Nagy volt a felhajtás, az újságok is megírták, az egykori collegisták is megjelentek, Eckhardt, Horváth, Gerevich, Szekfű, Kodály. A hatalmas kegytől nem különösebben ájult diákok úgy döntöttek, hogy az eseményt a kabaréban rekonstruálják. A címe: *Miniszter a filoszterben, avagy mire való a buzóla*. Zsófiék könyve így idézi föl a történetet: „A kabaré egyik jelenetében a Szabó Miklóst alakító Orosz László a következő szavakkal kísérte be a minisztert a díszterembe: Itt vannak az elődeim arcképei, ide pedig bölcs előrelátással saját szobromat helyeztem el. Az előadást követően az igazgató a darab valamennyi szereplőjét irodájába hívatta és keményen leszidta őket arcátlanságukért. Az esetet követően az igazgató és a diákság közötti viszony hűvössé vált, hiszen a collegisták az önkény jeleként értelmezték Szabó reakcióját, utóbbi pedig tekintélyének megkérdőjelezését látta a jelenet mögött.” Apám egy kicsit másként emlékezik, nem Szabó Miklóst, hanem a Táthraynak nevezett Mátrai László filozófiatanárt alakította, ami persze nem sokat változtat a lényegen, ha szerepe szerint mégiscsak ő tájékoztatta a minisztert, az igazgató urat az öröklét számára megőrző márványszobor föllállításáról. Megmaradt az esemény plakátja, rajta a színlap, ami őt igazolja, „Táthray, a hadivilág tehetségkutatója szerepében föllép Orosz gója” (sic!).

Szabó Miklós alighanem akkor került a diákság célkeresztjébe, amikor a német Sas-rendet elfogadta. Valószínűleg kényszerből vette át, vagy talán úgy vélte, az egyre liberálisabb hírbe kerülő Collegium megítélésének használhat azzal, ha elfogadja. Büszkélkedni persze nem akart vele. El is sülyesztette valahol, pechjére azonban a diákok megtalálták, és megkezdődött a gúnyos Sas-rend kultusz, amelyben a náci- és nyilasellenes politikai attitűd a diáktrefák fékezhetetlen, Übü-szintű otrombaságával keveredett. Egyszer, igaz, ez már akkor volt, amikor a német megszállást követően alig maradt diák a Collegiumban, valóban adódott rá alkalom, hogy az ellopott és ezerszer meggyalázott Sas-rendnek valami mentőfunkciót adjon az igazgató úr. Ekkor, 1944 májusában jelent meg „Változást a balféle tévelyedett Eötvös Kollégiumban. Az álhumanista szellem fellelvárába is behatol az új világ” címmel az *Egyedül Vagyunk* című szélsőjobboldali folyóirat aláírás nélküli cikke. Szabó a „Pro domo” címmel megjelentetett füzetben próbált védekezni – apám szerint feleslegesen és ügyetlenül – a vádak ellen, azt is fölhozva, lehet-e baloldali és liberális egy intézmény, ha igazgatóját a Német Birodalom vezére a Német Sas-rend I. osztályával tüntette ki. (Alighanem kínosan érintette volna az igazgató urat, ha azt kérték volna, hogy akkor bizonyítékul ugyan mutassa már fel azt a bizonyos Sas-rendet.)

Az első félévi kollokviumok után egyébként úgy tűnt, megenyhült az igazgató, nemcsak szóba állt a renitens gólyával – apámmal –, hanem egy meglepő ajánlattal is megkereste. *Nem tudok-e ruszinul, nem akarok-e oroszul is tanulni, kérdezte Szabó Miklós, úgy gondolva, hogy Beregszászban ragadhatott rám valami. Beregszászon nem laknak ruszinok,*

mondta az interjúban apám, amit a Memoárban azzal egészített ki, *meg kellett volna fogadnom a tanácsát*. 1957-ben, amikor a forradalom szellemi előkészítésének vádjával felelősségre vonták, szereztek egy tanút, aki szerint apám kijelentette, nem fog soha többet oroszul tanítani. Az egyik legkönnyebben cáfolható vádpont volt, hisz nem is tudott oroszul, igaz, később, 1962-ben, amikor ötödikesként megkezdtem idegen nyelvű tanulmányaimat, ami akkor természetesen csakis az orosz lehetett, ő is belevágott, s néhány hónapig, tán egy évig, tán kettőig is, párhuzamosan tanult velem. Hogy meddig jutott, nem tudom felidézni, igaz, a saját tudásom felől is elég bizonytalan vagyok. Akkoriban az orosz bemutatkozásnál az apa nevét is kellett mondanunk. *Kak tyibjá zavut?* Hogy hívnak? Sztjepán Vladiszlavics. Nyolc év tanulás után, mert a főiskolai orosz már inkább visszalépés volt az általános iskola és a gimnázium után, viszonylag jól tudhattam a megszállók nyelvét (azért írom így, mert mindhárom iskolában voltak, akik ezzel a szóval lázítottak az orosz ellen, elfogadhatóan beszélhettem, de oly kevésszer használtam azóta – jószerivel soha –, hogy ma már csak néhány memoritert tudok kifogástalanul. Például a *Tatjana levelét*, vagy a minden órán elhangzó, többnyire kuncogásba fúló jelentést: *Tavaris ucsityelnyica, ja dakladváju vam sto szasztav klassza tricity agyin, nyikto nye atszusztvujet*. A tavaris ucsityelnyicát Olgának hívták, szőke volt, kék szemű, törve és szlávos akcentussal beszélte a magyart, s oly türelmes lélekkel hunyt szemet diákos galádságaink fölött, melybe az orosz nyelv demonstratív nemtanulása és a Lényin elvtárs arcképének rajzolt számárfül is beletartozott, mintha személyesen akarta volna jóvátenni a megszálló hadsereg minden gaztettét. *Proletarii vszeh sztran, szojevinyajtyesz!* Világ proletárjai, egyesüljete! – hirdette a faliújság, s a cím alatt olykor az egyesülés spontán módozatait szemléltető ábrák is megjelentek.

De visszakanyarodok inkább a Memoárhoz, a dögészek kapcsán elejtett fonálhoz. *Elsősorban nyelvszakosokkal, irodalmárokkal, történészekkel volt komolyabb kapcsolatom, persze a Collegiumban dögészeknek nevezett természettudomány szakosokkal is. A modern fizika filozófiai vonatkozásairól azonban többet hallottam gyermekkori barátomtól, földimtől, Antal Jánostól – aki egyetemi éveimmel egy időben volt a Műegyetem hallgatója –, mint a kollégista fizikusoktól. A fővárosban ugyan ritkábban találkoztam vele, annál többet vakációnk idején Csépan. Igen művelt fiatal volt: tájékozott a humaniorákban is, kitűnően orgonált, zongorázott. Számomra ő ellensúlyozta a Collegium gyakran túlzó öntudatát, büszkeségét.*

Antal János vákuumfizikával, kvantum- és szilárdtest-fizikai kutatásokkal, atomelmélettel foglalkozó, nemzetközileg is ismert egyetemi tanár lett. 1988-ban, fiatalon, 61 éves korában halt meg. Apám sokszor emlegette, próbálta ápolni az emlékét, cikket írt róla a Csépai Naplóba, megtalálom egy naplójegyzetét, amelyben bosszúsán említi, nem közölték, nem is válaszoltak rá.

A collegiumi órákra való készülés minden időmet és energiámat kimerítette. Arra ugyan rájöttem, hogy Tarnai, később Simó és Bornyi nem ismeri jobban az irodalmat, mint én, s Horatiust sem értem rosszabbul, mint a többiek, fenyegető rémet jelentettek azonban a félév végi egyetemi kollokviumok, mert azokra készülni nemigen maradt időm. Ortutay, akihez néprajzra jártunk, rám bízta a Collegium néprajzi lemezeinek rendezését, jegyzékbe foglalását, Gianola professzor olaszóráin kiderült, hogy jobban tudok olaszul, mint a velem együtt járó dögészek (Csapáry, Hódi, Králik); s a többi órán is szinten tudtam magamat tartani.

A nagyon kedves olasztanár, Alberto Gianola olasz létére kifejezetten antifasiszta volt, és ezt mindig hangoztatta is, de hát tudta, hogy az Eötvös Collegiumban ezt nyugodtan teheti, mert ott mindenkinek hasonló a meggyőződése. Vajon meddig állnak még Monte Cassino előtt az amerikaiak, és miért nem tudnak Róma felé áttörni, és vajon mi lesz Rómával, ez minden órán állandó téma volt. Gianola március 19-e után eltűnt, nem tudom, mi lett vele, remélem, hogy sikerült neki később visszakerülnie Olaszországba.

Szobatársaim – „családom” tagjai – nem voltak nagyképű gólyanyúzók, Nagy Micu kezdettől igen barátságos és segítőkész volt, legfeljebb tisztántúli – kálvinista – népiességemet sokallotta, s igyekezett mindenekelőtt kedves Babitsának megnyerni. Évfolyamtársaim közül már csak azért is Tarnai Bandi került hozzám legközelebb, mert azonos szakosok voltunk, együtt jártunk be az egyetemre, rendszeresen gyalog, átvágva a Gellért-hegy lejtős déli oldalán. Bandit alaposabbnak, rendszeresebbnek, céltudatosabbnak tartottam magamnál, de talán nem jogtalanul hittem, hogy bennem több a fantázia, a mozgékonyág, a csapongás. Évfolyamtársaim közül legtöbbre, Gyapayt tartottam.

Gyalog a Ménesi úttól fél óra lehet az egyetem, talán annyi sincs. A Ferenc József hídon kellett csak átsétálni, noha a hídon való átkelés – legalábbis utólag, a következmények felől nézve – nem is volt kockázat nélküli vállalkozás. Az említett évfolyamtárs, Gyapay Gábor valahogy egy titkos németellenes szervezetbe csöppent, ahol azzal bízták meg, hogy a Ferenc József híd tervezett felrobbantását megakadályozza. A robbantó központ épp a Collegiumban van, magyarázták neki. Gyapay, aki szintén mindennapos hídjáró volt, látta is az ekrazittal körbetekert pilléreket, de észrevette, hogy a huzalok nem a Collegium irányába futnak. Az is gyanús lett neki, hogy megbízói afelől érdeklődtek, kik a náciellenes collegisták, akiket hasonló feladatokkal lehetne megbízni. Szerencsére nem mondott nevet, rájött, hogy a Gestapo hálójába került, és sikerült is eltűnnie, míg be nem fejeződtek a harcok Budapesten. A Ferenc József hidat az ostrom idején természetesen fölrobbantották, ahogy a többi híd is, kivétel a Margit híd volt, ami már 1944. november 4-én, a harcok megkezdése előtt, ráadásul csúcsporgalmi időben, több száz áldozatot követelve repült a levegőbe. Talán a németek bosszúválasza volt Horthy október 15-i kiugrási kísérletére, de véletlen is lehetett, hiszen sok német műszakis is meghalt, akik föltehetően épp a robbanótölteteket szerelték. November 4-e egyébként a nyilas nemzetvezető, Szálasi Ferenc eskütételének napja volt.

Apám kollégiumi élményeit önkéntelenül saját kollégiumi éveimmel állítom párhuzamba. Nehéz eldönteni, vajon a Szász Imre könyvében majomgecinek nevezett bebőröződő sárgaborsó-főzelék, a rendszerfüggetlen „le húzások” élménye, vagy a nagyvárosba szakadt pattanásos vidéki fiú önbizalomhiányos helyzete kormányoz-e arra, hogy együtt lássam magunkat. Amikor kollégista lettem, elhangzott a *jót fog az tenni neked* szólam, talán többször is mondta, ami a rendre szoktatást volt hivatva jelenteni. Apám internátusi, majd collegiumi neveltetésének hozománya tényleg olyan rendkívüli pedantéria volt, amit soha, még csak megközelíteni sem voltam képes. Környezetemből legföljebb Marci fiam az, akiben néha fölsejlik valami a nagyapai örökségből. Persze az én kollégiumom, az Iparművészeti Főiskola szép Herman Ottó utcai villája valójában csak laza diákszálló volt. Ha mégis tanultam ott valamit, azt a nagyobbaktól vagy a velem egykorú társaktól lestem el, általános gimnáziumból érkezvén ugyanis sok behoznivalóm volt azokkal szemben, akik művészeti gimnáziumból jöttek. Leginkább a budapesti „kisképzősökkel” szemben éreztem tetemes hátrányt. A szűken vett szakma manuális praktikáiban való lemaradásomért kárpótolt ugyan, hogy néhány elméleti tárgyból, sőt még tán művészettörténetből is jobb voltam az átlagnál, amiatt viszont, hogy sem az iskolában, sem a kollégiumban senkit nem ismertem korábról, valahogy körön kívülinek éreztem magam.

Kollégiumunkban tanárokkal, leszámítva a fakultatív zenetörténeti előadásaival olykor betoppanó Földes Imrét, egyáltalán nem lehetett találkozni, s aki elvétette a kéthetenkénti ágyneműcserét, még a gondnokot sem láthatta. A rózsadombi, és kívülről nézvést roppant elegáns villában, legalábbis a kezdeti időkben, meglehetősen magányos voltam. A hivatalosan hétágyas, de egy-két matraccal mindig megtöltött szobában – az elsősök többnyire ott kezdték – dolgozni nemigen lehetett, olvasgatni se nagyon, a fiú- és a lányépület közti műteremházban is csak később, ha jól emlékszem, másodiktól kaptam saját szobát, ami egy asztalnyi, furnérlappal elkerített kasznit jelentett. Gyakran volt,

hogy este hat után – általában addig tartottak az Iparművészetin az elméleti órák, vagy már ebéd után –, mert azt azért elég gyorsan kitapasztaltam, hogy nem minden előadáson érdemes ott maradni – nem szálltam le az 58-asról a körszállónál, hogy fölkapaszkodjak a Herman Ottó utca felé vivő lépcsőn, hanem bevillamosoztam a városba. Átmentem Pestre, a November 7. térnek hívott Oktogonra, őgyelegni a villansörhaború – „a harmadik napon a legnehezebb, a harmadikon” –, csavarogni a Duna-parton, üldögelni a múzeumkertben, Arany János szobra mögött, és rábukkanni olyan helyszínekre, amelyeket, legalábbis az apámtól hallott név alapján, titokzatosnak hittem. Feneketlen-tó, Lövölde tér, Párizsi udvar. Mindegyik nap új kezdet volt, egyfajta bizonyítás, melynek során magamat éppúgy próbáltam megfejteni, mint magát a várost. Úgy éreztem, számon kell tartanom mindent, ami Pesten történik. Volt, hogy arra riadtam az éjszaka közepén, el kell indulnom, körbe kell villamosoznom a várost az olyankor is közlekedő 4-es, 6-ossal, mert lemaradok valami fontosról, vagy kezdetét sem veszi az a misztérium, ami miatt itt vagyok. Bámultam a befüggönyözött ablakokat a földszintes Óbudán, józsefvárosi házfalak golyólyukába nyomtam az ujjam, próbáltam állni a Rákóczi téri lányok pillantását, beszöktem páternoszterezni a Vörösmarty téri új üvegpalotába, és beleolvastam a mellettem utazó Esti Hírlapjába a földalattin vagy a metróban. Igen, metróztam is, elégedetten konstatálva, hogy épp Budapestre érkezésemhez időzítették az első szakasz átadását. Jártam a Széchényi Könyvtárban, ami akkoriban még a Nemzeti Múzeumban volt, sőt bátorságomat próbálgatva be-betértem az amerikai nagykövetség könyvtárába is, holott tudtam, mindenki tudta, figyelik, kik osonnak át a Szabadság téri épület kapuján, és olykor elvetődtem a Népköztársaság útjára, a KISZ által szelepként működtetett FIKÁ, vagyis a Fiatal Művészek Klubja rendezvényeire is. A céltalan vándorlások legtöbbször a Filmmúzeumban fejeződtek be vagy valamelyik körüli moziban. Ez még az a kor volt, amikor nem a popcorn meg a Pepsi miatt járt moziba az ember fia, és rajzfilmeket adtak a híradó meg a nagyfilm között. Apám inkább színházjáró volt, a Memoárban Pirandello IV. Henrikjét említi a Madách Színházban, mint ami nagyon tetszett neki, és A mi kis városunkat Thornton Wildertől a Vígben. Emlékszem otthon egy bonbonos dobozra, tele volt régi színházjeggyel, hátoldalukra írva a darab címe, talán a véleménye is, tetszett-e, nem-e; ki tudja, mi lett azzal a dobozzal. Talán hasonlítani akartam, amikor mozijegyűjtésre adtam a fejem, igaz, hamar fölhagytam vele. Magam is meglepődöm, mennyi filmet föl tudok idézni – jegy nélkül is – kollégista korom első éveiből. A *Szelíd motorosok*, és a *Zabriskie Point*, az *Isten hozta őrnagy úr* és az *Eper és vér*, a *Dilinger halott* és az *Ecce homo Homolka*, a *Ha* és *A könnyűlovasság támadása*, a *22-es csapdája* és a *Feldobott kő*, a *Dodescaden* és a *Fényes szelek*, a *Nyírfaliget* és az *Űrodüsszeia*, *A hullaégető* és az *Éjféli cowboy*, a *Satyricon* és a *Szerelmesfilm*.

Elsős koromban még minden hétvégén hazavonatoztam Kecskemétre, vagy stoppoltam, mert akkoriban autóstoppal ugyanúgy, sőt néha gyorsabban haza lehetett jutni. Másodikosként már csak kéthetente mentem, később ezek a látogatások is megritkultak. Igaz, a lány, aki miatt sűrűbben utaztam volna, leérettségizett, és Szegedre ment továbbtanulni. Azt, hogy apám is meglátogatott volna a kollégiumban, nem tudom felidézni, de hogy meg kellett történnie, arra egy közvetett momentum alapján mégis következtetni tudok. Nagyon közel, az utcánk torkolatában magasodott a Móricz Zsigmond Gimnázium szép, szecessziós épülettömbje. Ez volt a Baár-Madas, mondta, amikor elhaladtunk mellette, a legnagyobb budapesti református leánygimnázium az államosítás előtt. Salakkal felszórt udvarára gyakran jártunk át futballozni, de a történetéről nem sokat tudtam. Áprily, Nemes Nagy, még tán Medgyaszay István neve is szóba került akkor, szóval ha ott jártunk, s beszélgettünk róla, csakis a közeli kollégiumban tett látogatása kapcsán járhattunk ott, s emlegethettük. Az a Baár-Madas menti beszélgetés harmincegynéhány évvel

később jutott eszembe újra, amikor Anna lányom úgy döntött, az egyházhoz visszakerült és egykori nevét is visszakapó iskolában akar tanulni. Neki már, eljátszva a mindentudó apa szerepét, könnyedén adtam tovább a hallottakat.

Akkor volt-e vagy egy másik alkalommal, hogy apámmal együtt ereszkedünk le egy napfényes délutánon a Herman Ottó utca felől a János Kórház felé. Tudok itt egy rövidebb utat, mutattam, s vittem az akkor még nyaktörő utacska felé a Vasas atlétikai pályája mögött. Negyven évvel később Kass Janóról neveztek el a passzázst. Miféle baj vitte kórházba? Valami Kecskeméten megoldhatatlan vizsgálat? A késő nyári, meglepően barátságos időjárásról beszélünk, a lejtős, lépcsőbe forduló ösvény előtt tündöklő kilátásról – a Martinovics-hegy mögött a Sváb-hegy, a János-hegy lejtőit láttuk, ahogy Kútvölgy és Zugliget felé ereszkedtek. A szavak mintha azért jöttek volna oly bőven, hogy ne jusson hely a gondolatoknak, amelyek a kórházhoz kanyarodtak volna. Előhúzta a cigarettáját. Adj nekem is, kértem. Hisz te nem is dohányzol, mondta. Nem, de most mégis. Hogy te kevesebbet szívj. Nem volt nagy dohányos, látszott, hogy körülményesen gyújt rá, nem úgy, mint akik gyerekkoruk óta csinálják. Igaz, én is koca voltam, nem is tudóztem le, többnyire a számban tartogattam a füstöt, mielőtt kifújtam volna. Lehet, hogy csak a karikákért cigarettáztam, abban elég jó voltam. A karikafújásban. Füstszűrős Fecskét szívtunk, azt hiszem. Van úgy, hogy az ember megérzi, sokáig, talán örökre meg fog maradni benne egy kép, máskor meg a fontosabbnak hitt pillanatok kitörlődnek nyomtalanul, hiába is kutatná őket az emlékezet. Kiszámolom, ötven körül ha járhatott. Talán az epekő volt, amiatt járt a Jánosban, de végül nem ott, Szegeden operálta ki belőle Baradnay Gyula.

De pörögjön vissza a naptár, mennyit is, majd harminc évet. 1944. március 19-én hajnalban megkezdődött Magyarország német megszállása. Noha sejtethető volt, a Collegium diákságát mégis váratlanul érte. Nem tudhattak az előző napon, kvázi túszként Hitlerhez rendelt Horthyról, nem tudhattak Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek az ellenállást megtiltó parancsáról, és nem hallhatták a cinikus német prognózist sem, miszerint az ország megszállása harc nélkül huszonnégy óráig fog tartani, ha harc is lesz, elég tizenkét óra, mert ebben az esetben elmaradnak az üdvözlőbeszédék. A megszállás előtti délután, szombati nap volt, Csajágiék lakásán Pesten tanuló kecskeméti ismerősök jöttek össze, köztük apám is, bridzseltek késő éjszakáig. A hajnalban indított támadás, mivel a Szombathelyi-parancs nem jutott el mindenkihez, néhol helyi összecsapásba torkolt – a budaörsi és a ferihegyi repülőtéren, sőt a Várban is ropogtak a fegyverek –, melyek során meglepő módon több német katona esett el, mint magyar. A megszállók budapesti bevonulásuk után azonnal hajtóvadászatba kezdtek azon politikusok és értelmiségiek után, akik németellenességükről voltak ismertek. Volt már róla szó, hogy ekkor tűnt el Gianola, a kedves olasztanárs is.

Március 19-e után hamarosan szélnek eresztettek bennünket: tudniillik az egyetemi félévet lezárták anélkül, hogy kollokválni kellett volna. Azt hiszem, hogy leginkább azért távolítottak el bennünket a fővárosból, mert az egyetemi ifjúság németellenes volt, és feltehetően kímélni akartak bennünket attól, hogy összeütközzünk velük. Nem hiszem, hogy a németek félttek volna tőlünk, inkább bennünket féltettek, ne kerüljünk velük összetűzésbe.

A lakosság csak a német megszállás után tapasztalta közvetlenül, hogy háborúban van. Most kezdődtek a bombázások, s most telepedett rá az emberekre annak a fenyegető réme, hogy az ország hadszíntérré is válhat. *Az egyetemistákat június 1-jétől munkaszolgálatra hívták be. Ezt én még – sokakkal együtt – megúsztam: igazolást küldtem, hogy a csépai községhez tartozó munkaszolgálatot. Tényleg ott dolgoztam már májusban is. A július 1-jei behívás elől azonban nem lehetett megmenekülni. A Ludovikára vonultunk be, semmiféle igazolást nem fogadtak el. Egy napra még elengedtek az indulás előtt, én Bözsi néniékhez mentem, ott éltem át a június 30-i nagy bombázást.*

Több száz amerikai repülő június 30-án a délelőtti órákban támadt Kaposvárra, illetve Budapestre. A korabeli híradás szerint a magyar és a szövetséges vadászgépek a támadók egy részét a dunántúli légtérben szétszórták és visszatérésre kényszerítették. A többiek a bombákat Nagy-Budapest különböző kerületei fölött szórták szét. Bözsi néniék (nagyanyám nagyobbik húga) a Hegyalja úton laktak. Ez a bombázás nem érintette őket, februárban azonban, már az ostrom alatt, találatot kapott a ház, az óvóhely beszakadt, halálra sújtva Bözsi nénit és a hozzájuk menekült dédapámat, Sütő Józsefet. Az előző részben már írtam, hogy a Farkasréti temetőben nyugszanak, azóta megtaláltam a sírt is (33-5/3/32: Sütő József ny. ref. lelkész és Dr. Kovács Ernőné sz. Sütő Erzsébet), nem volt könnyű rálelnem, igaz, a temetés sem lehetett az, hiszen Budapest ostromának egyik legzajosabb helyszíne maga a temető volt. 1944. december 28. és 1945. február 7. között folyamatosan zajlottak itt a harcok. A sírköveket takarásnak, a sírokat lövészároknak használva, a kriptákban géppuskafészeket berendezve vette föl a harcot egy német lovasezred és egy magyar csendőrszakasz egy szovjet lövészadosztályal és a hozzájuk állt magyar önkéntesekkel. Most, hogy ott jártam, még mindig láttam golyó lyuggatta sírköveket.

Július 1-jén este vagoníroztak be bennünket a Nyugati pályaudvar külső rakodóján. A pesti bölcsészek – egy vagy két marhavagonban – együtt maradtak. Ott volt Nagy Micu is, aki eddig a szombathelyi cipőgyárban lapult. Abban volt nem csekély irónia, hogy hadiparancsnoknak Bán Ervint kiáltották ki. Több napi utazás (Szolnok, Püspökladány, Nagyvárad, Kolozsvár, Dés, Szeretfalva, Déda) után érkeztünk Gyergyószentmiklósról, ott szétosztottak bennünket, a pesti bölcsészeket visszavitték Szalárdtelepre: ez a Kelemen- és a Görgényi-havasok közt van, a Maros folyásának legészakibb szakaszán. Gyönyörű vidék, tulajdonképpen hálás lehetek a sorsnak, hogy megláthattam. Az állomásról úttalan úton kapaszkodtunk fel a Kelemen oldalában lévő táborhelyre. A június elején bevonult pesti bölcsészek már itt voltak, köztük sok ismerős. Sokszögletű deszkabódékban, ún. finn sátrakban laktak, de ezekben nekünk, újaknak már nem jutott hely, minket egy nagy fabarakkban szállásoltak el, emeletes priccseken, elég zsúfoltan. Később, a hónap vége felé a 23-ban születetteket hazaengedték azzal, hogy be kell vonulniuk katonának, ekkor mi is finn sátrakba kerültünk. Hívtak az Eötvös-kollégisták sátrába, én azonban évfolyamtársaimból közben kialakult közösségünkben maradtam, Mohácsy Karcsiékkal.

Erődítéseket készítettünk, árkokat, a kiszedett földet bokrok alá kellett hordanunk, nehogy a repülőök majd meglássák, hol van az árok, amelyet be akartak fedni. Irgalmatlanul nehéz munka volt ásni, csákányozni a sziklás talajt, bár én jószívről csak földhordásból vettem ki a részemet. Nem nagyon hajtottak bennünket, az volt az érzésünk kezdettől, hogy ezt a munkát mindenki fölöslegesnek tartja; annak is bizonyult. Egy tartalékos százados volt a táborparancsnok, mi egymás közt Mackó bácsinak hívtuk. A kar kiküldöttjeként – talán hadnagyi rangban – a nyelvész Mikesy volt ott, őt Don Carillónak emlegettük (Carillo = Kari Ló). Tábori lelkészünk is volt, protestáns részről Dezséry László, a későbbi evangélikus püspök. Ő civilben járt, piros kis sapkával a fején, lenn lakott a faluban a feleségével, s mikor néha föllátogatott, híreket hozott, főként az angol rádió híreit.

Legkényelmetlenebb talán a vízhiány volt. Volt ugyan egy gyéren csörgedező forrás nem messze a tábortól, de az előtt mindig sorba kellett állnunk. Rendesebben tisztálkodni csak hétvégeken tudtunk, mikor volt annyi időnk, hogy lemenjünk fürödni a Marosba. Hideg volt ugyan a vize, de jólesett lubickolni benne.

Rajunkat nemzetközinek neveztük: volt köztünk ruszin, román és szerb fiú is, persze mindnyájan jól tudtak magyarul. Munkáért való „lelkedésünket” jellemzi nyíltan harsogott indulónk: „Nekünk kedvenc napunk a vasárnap, / És örülünk, ha eső zuhog. / Ha egy mód van rá, kerüld a munkát. / Kerüld a munkát, ha tudod.”

Augusztus közepe táján a mi rajunkat (s talán még kettőt) áthelyezték a Maros túlsó oldalára. Iszonyú nehéz volt a költözés, finn táborunkat – elemeire bontva – a hátunkon kellett átszállítani. Új táborunk különben jobb helyen, civilizáltabb környezetben volt, mint a régi, egy Marosba ömlő

bővizű patak mellett, közel a postához, a kis település központjához. Innen azonban távolabbra kellett munkára járni. Én nem sokáig jártam, beteg lettem, sárgasággal a gyergyószentmiklósi honvédkórházba utaltak.

A kórház egy iskola épületében volt. A budi – amelyre gyakran volt szükségem – az udvar sarkában. Egy jóindulatú fiatal orvost sikerült rábeszélnem, hogy engedjen haza. Megtette, aláírta velem egy nyilatkozatot, hogy ha belehalok a sárgaságba, szüleim nem fogják beperelni a kincstárt.

A román fegyverszünet estéjén indultam haza. A vonaton összetalálkoztam, Gyapayékkal, ő kiügyeskedte, hogy valami tábori színjátszó társulatba kerültem. Hosszú és zsúfolt utazás (Dés, Nagykároly, Érmihályfalva, Debrecen, Szolnok, Kunszentmárton) után kerültem haza. Otthon napok alatt helyreállt az egészségem.

Szeptember közepén már újra „erődítettem”, a lakosságot a Tisza-partra vezényelték ki az ártéri erdőt irtani, hogy a túlsó partról jól át lehessen ide látni, mert majd ott fogják védeni a Tisza vonalát csapataink. Ebben nem hitt senki, de ellenállni sem mert.

Apám a fegyverszünetet várta. Tulajdonképpen helyesen gondolta, hogy a Lakatos-kormányt ennek a megkötésére hozták létre. De éppen mert bízott ebben, a központi utasításokat is teljesítette. Azt is, hogy csomagolja össze a község iratait, s meneküljön. Úgy gondolom, két dologtól félt. Még nincs fegyverszünet, az oroszok ellenséggént jönnek, s őt, mint a község vezetőjét, elvihetik vagy falhoz is állíthatják. De ha ez nem így történik, fennáll az a veszély is, hogy – ha csak átmeneti időre is – visszajönnek a németek, s akkor azok végeznek vele az oroszokkal való együttműködés miatt.

Így hát – bár én elleneztem – október 6-án (vagy 7-én?) nekiindultunk. Szentes felől már hallani lehetett a lövöldözést. Cséparól az értelmiség nagy része menekült, a pap is, az orvos is – apám ezt rosszallta, de mit tehetett ellene. Első nap Dezsőék (Muzslay) borbási tanyájáig jutottunk. Másnap – Kecskeméten át, ott az internátusban, Hámoréknál kaptunk ebédet – Lajosmizsére jutottunk, a katolikus parókián (plébánia) kaptunk szállást. Harmadnap jutottunk fel Pestre, illetve Budára, Pista bácsiékhöz a Tarcali utcába. Onnan hamarosan továbbmentünk Kápolnásnyékre, Pista bácsi ott helyezte el családját, állapotos feleségét s két lányát. Én az út nagy részét kerékpáron tettem meg, apám, anyám, a község ládáit lovaskocsin. Egy csépai parasztember kocsija volt, őt kirendelték erre a szolgálatra, hozta a családját, feleségét és kisfiát is. A község ládáit Lajosmizsén maradtak a község házában, a kocsi, kocsis és családja Kápolnásnyékre jött, ott Pettenden – kaptak helyet, szerencsésen hazajutottak a hadak múltán, még előbb, mint mi. Én benéztem a Kollégiumba is, kevesen voltak; Szabó Miklóssal a Körtéren találkoztam, szidta a kormány tehetetlenségét.

Október 15-én a Horthy-proklamáció Kápolnásnyéken ért bennünket. Leírhatatlan volt az öröm, még nagyobb az elkeseredés, mikor néhány óra múlva kiderült, hogy nincs vége a háborúnak, felülkerekedtek a németek, hatalomra segítették Szálait. Néhány napra még visszamentem a Kollégiumba. Már kinevezték az új igazgatót, Kolozsváry Bélát. Ő meghívott bennünket a társalgóba, igyekezett meggyőzni jóindulatáról, arról, hogy meg akarja menteni a Collegiumot. (Már nyár elején támadta az Egyedül Vagyunk, Szabó Miklós feleslegesen és ügyetlenül válaszolt Pro domo című füzetében, azt bizonygatva, hogy a Kollégium nem baloldali.) Emlékezetem szerint a legnyitabban nyilasellenes módon az akkor még golya Brusznay Árpád beszélt, igen jól fölkészült nagydarab sánta fiú (a bátyja katolikus pap). Később hasonló nyíltsággal hangoztatta kommunista-ellenességét is. 1956 után a veszprémi megmozdulásokban való szerepe miatt kivégezték.

Brusznay Árpádra emlékezve a forradalom utáni megtorlás legsötétebb lapjait kell felütni. A veszprémi tanár, noha tanítványai forradalmi csoportot alakítottak, a fegyveres harcban nem engedte őket részt venni, sőt a forradalmi tanács elnökeként több helybéli párttagot és ÁVH-st mentett meg a lincseléstől. A forradalom leverése után a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló fegyveres összeesküvés szervezésével vádolták meg, és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Pap János, az egyik általa megmentett pártember azonban kijárta a szerinte „enyhe” ítélet megmásítását. Brusznay megmentése érdekében több ismert magyar értelmiségi is szót emelt a Kádár-kormányzatnál, köztük

egykori kollégisták is, mint Kodály Zoltán, de sikertelenül. Bruszn yait 1958. január 9-én fölakasztották, testét jeltelen sírba temették. Papp elvtárs később komoly karriert csinált, az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságának első titkára lett, belügyminiszter, sőt miniszterelnök-helyettes. Az 1989–90-es rendszerváltás során Bruszn yai Árpádot rehabilitálták, és tisztességgel újratemették. Pap a felelősségre vonás elől menekülve 1994-ben lelőtte feleségét, majd föbe lötte magát is.

Hamarosan visszamentem szüleimhez Kápolnásnyékre. Pista bácsi visszavitte családját Budára (a rendőrséget a Szálasi-puccs után otthagya), apám az Ambrózy-kastélyban szerzett egy szobát. Ott éltünk november utolsó napjaiig. Megismerkedtem a szomszéd parókián (plébánia) lakó rokonszenves fiatal katolikus pappal. Sokat beszélgettünk. Olvasgattam is az Ambrózyak könyvtárából, többek közt Gorkijt. (Az előző nyár legnagyobb olvasmányélménye a Karamazov testvérek volt, a munkatáborba hozattam meg.) A munkaszolgálat itt is elért, tankcsapdát ástunk, talán a Velencei-tóra meg a Balatonra támaszkodó tervezett védelmi vonal részeként.

Mikor az oroszok Mohácsnál átkeltek a Dunán, apám úgy döntött, továbbmegyünk. Zámoly lett a következő állomásunk. Ott a nagyon rokonszenves jegyzőcsalád fogadott be, pedig már volt egy lakójuk, egy német őrnagy. Körülbelül három hetet töltöttünk itt. Az őrnaggyal szinte naponta találkoztunk. Jovialis, rokonszenves úr volt, észrevehetően belesömörlött már a háborúba, ellenszenvesebb volt a segédtsíztje, egy fiatal hadnagy. Az – felderítő pilótaként – járt az oroszoktól megszállt országok felett, s azt bizonygatta, hogy a lakosságot gyalogmenetben hajtják keletre. Hittük is, nem is. A jegyző felesége kitűnően beszélt németül, ő tolmácsolta, amit nem értettünk jól. Vajon mi lett velük? Ezen a tájon hullámozott a front. Azt hallottuk, Kápolnásnyékre kerültek, a férjét agyonlőtték. Él-e valahol az asszony (harmincévesnél nem lehetett több akkor) s a két, négy-ötéves kisgyerek? Gyakran eszembe jut az őrnagy is, mindig szeretettel emlegette városát, Chemnitzet. Hazajutott-e Karl-Marx-Stadtba?

Zámoly környékén is ástam az árkot, a Vértes lankáin, a Csákberény-Csákvár országút mellett. Kápolnásnyéken németek, itt ukránok kommandíroztak bennünket, Vlaszov tábornok seregéből. Letört, elkeseredett embereknek látszottak.

Mikor az oroszok Székesfehérvár felé törtek előre, itt is égett már lábunk alatt a talaj. A németek lába alatt is. Átéltünk egy orosz repülőtémadást: a Raták mélyrepülésben géppuskázták a falut, a falak mellé húzódoa vártuk a sorunkat. Az őrnagy hajlandónak mutatkozott, hogy magukkal vigyen. Csomagjainkat feldobálták egy teherautóra, a biciklim azonban nem fért fel. A veszprémi repülőtérrig vittek, onnan magyar honvédségi teherautó Sárvárig. Itt ért bennünket a karácsonyeste. Egy rokonszenves öreg házaspárnál kaptunk szállást. Mindenképpen tovább akartunk jutni, Pornóapátiba, Ődi bácsiékhoz. Apuka valahogy megtudta, hogy Sárváron van a Hangya vezérigazgatója, tőle könyörögte ki, hogy egy nyulakat szállító teherautó vigyen be bennünket Szombathelyre. Ott váratlan szerencse ért bennünket, meglátta apámat (sárga bőrkabátjáról felismerve) egy csépai fiú, Sáros Pista, egy híradós alakulat törzsőrmestere. Mint kiderült, alakulatuk épp Pornóapátin van: fölpakoltak bennünket kocsijukra. Útközben elromlott a benzinadagológjuk, kiültettek az első sárhányóra, és adagoltam az ujjammal a benzint. Azt hiszem, karácsony másnapja volt, mikor megérkeztünk Ődi bácsiékhoz Pornóra.

Az amúgy sem vidám elbeszélés igencsak drámai szakaszánál tartunk. Nem könnyű megszakítani, ráadásul egy, a tragédiához egyáltalán nem passzoló ürüggyel, mégsem tudom megállni, hogy ne tegyem. Hallottam élőszóban, többször is, tanúja voltam, hogy mások is hallgatják, köztük fiam, lányom. Pornó nevét meghallva a bóbiskolók is fölkapták a fejüket. Igen, a haza vérben áll, és hősünk megérkezik Pornóapátiba. Tényleg így hívják, sőt a neve már a 13. században is Pornó volt, az apátit csak az apátság fölépülte után biggyesztették hozzá. Sok éve, amikor Marci fiam megkezdte tanulmányait, a helyes fiatal tanító néni, aki családlátogatáson járt nálunk, így mutatkozott be: korábban Bugyiban tanítottam. Vajon a szülőket látogatni is bugyiban tetszett? – volt nyelvemem

a kérdés, de Dóra szikrát vető pillantása nyomán csak valami csuklásféle maradt belőle. Lehetne itt írni az ausztriai Fucking településről, amely állítólag címfestő generációkat tart el, háromnaponta lopják ugyanis el a határt jelző feliratot, vagy a délnyugat-franciaországi festői kisvárosról, melynek neve Condom, s ahol ugyancsak jól élnek a táblafestők. Magyar keblünknek egyébként dagadni illene Pornóapáti nevének hallatán, hisz a falut a trianoni békeszerződés után Ausztriához csatolták, ám az ott élők népszavazáson döntöttek úgy, mégis inkább Magyarországhoz akarnak tartozni. De vissza Ödi bácsiékhoz: Sütheő Ödönről van szó, nagyanyám kisebbik bátyjáról.

Nem először voltam náluk: 1938 nyarán ott töltöttük a vakáció nagy részét, három vagy négy hetet. Kényelmes nagy házuk volt a kis falu végén, a Pinka-hídon túl. Már csak három ház volt itt: az övök, az állatorvosé meg egy tanítóé. A ház első részében volt a patika, mögötte kis szoba, azonfelül még vagy három. A házhoz hatalmas kert csatlakozott, a vége majdnem az osztrák, akkor – tavasz óta – a német határig ért. Az Anschluss Ödi bácsit kellemetlenül érintette. A szomszédos ausztriai faluból a két-három kilométerre levő Németlövőről (Deuschützen) az emberek akadálytalanul átjártak a patikájába, a németek ezt nem engedték meg. A határ azért nem volt mereven lezárva, minthogy volt (egész Európára – Spanyolország és a Szovjetunió kivételével érvényes) útlevelünk (akkortájt ilyet adtak), átlátogattunk mi is Németlövőre. Bejártuk unokatestvéreimmel s a szomszéd állatorvos fiával, Ferivel együtt az állatorvos autóján a szomszédos, körzetébe eső falvakat is. Horvátlövőt, Vaskeresztet, Felsőcsatárt. Jákon Ödi bácsiékkel voltunk: feleségének bátyjai bérelték az apátsági birtokot, ők küldték értünk kocsit. Kedves, művelt nyugat-dunántúli emberek voltak, örömmel mutogattak, magyaráltak mindent. Nagyon jól éreztem magam közöttük. Pornó is érdekes volt: A Pinka felduzzasztott szakasza afféle kis uszoda volt, oda jártunk fürödni. A patikában nem volt nagy forgalom, Ödi bácsival eljártunk anyarozsot szedni, otthon meg latinból vizsgáztatott. Csak az zavarta az ott töltött időt, hogy útközben a vonaton felejtettem a szemüvegemet, nem tudtam olvasni.

Azért is megállok Pornónál (jó, legközelebb már csak P-t fogok írni), mert egyszerre megváltozik a Memoár atmoszférája. Ami eddig múlt idő volt, hirtelen jelen időbe vált, mintha az elbeszélés egyszerre filmmé változna, az elbeszélő újra, közvetlenül éli át az eseményeket. Ismét ott van P-ban. Az 1944 karácsonya és az 1945. március vége vagy április eleje közti bő három hónap olyan, akárha moziban peregne le.

Télen Pornó akkor is komorabb lett volna, ha nem háborúban, menekültként érkezünk. A falu tele menekülttel, katonával. Ödi bácsi nagyobb fia – hadapródiskolás – valahol Németországban, onnan ír „hazafias” leveleket. Ödi bácsi valami félkatonai tisztséget visel, időnként fölteszi a kabátujjára a nyilaskeresztes karszalagot. A patika afféle hírközpont. Egy magyar alezredes vagy ezredes mondja: nem az a baj, hogy nyugaton elakadt a német offenzíva: az oroszokat képtelenek föltartóztatni. Itt vannak a faluban Págerék, meglátogatják Ödi bácsiékat is. Páger komor és kevély. Velük van Kerecsendi Kis Márton, a Páger-filmek írója. Ő szerény és barátságos, a népi írók rajongója, vele többször is beszélgetek.

Unaloműzésből, meg hogy valamiképp hasznossá tegyem magam a két szombathelyi gimnazistával, Öcsivel meg a szomszéd állatorvos fiával tanuljak. Helyzetem tisztázatlan és fenyegető. A nyilas falragaszok szerint régen katonai szolgálatra kellett volna jelentkeznem. A levéteket el- elviszik munkára, félok, hogy végül Németországba. Az oroszok előrenyomulása egyelőre megállt, lehet, hogy nem hetek, hanem hónapok vannak még hátra. A zavaros helyzetet tisztázandó végül is bevonulok a helyi híradós alakulathoz. Nem tiszta ügy ez sem, de számomra kedvező. Polgári személyi lapom nálam marad: katona is vagyok, nem is. Néhány hétre beköltöztetnek az egyik körletbe, igen tisztességes emberek közé. A rajparancsnok, egy tizedes, igen derék, vallásos fiú: esténként olvassa a Bibliáját, rossz szót sem tőle, sem a többiektől nem hallok. Megtanítanak morézni. Hamarosan visszaköltözhetek Ödi bácsiékhoz, időnként rádiós szolgáltatást látok el az iskolában berendezett parancsnokságon. Egyszer sem érkezik hívás, a kapcsolatokat – úgy hiszem – telefonon

tartják. A tisztek nemigen vesznek rólam tudomást. Megismerkedtem azonban az alakulatnál Muraközy Gyuszival, Jobbágy Karcsival, Romhányi Jóskaival, ha jól emlékszem, mindhárman hadapród őrmesterek, s együtt laknak. Gyakran járok hozzájuk, kitűnő honvédségi – rádiójuk van, együtt hallgatjuk a külföldi híreket a nyugati német front összeomlásáról. Romhányi énekkart szervez, ebbe is belépek.

Egy vasárnap meglátogat Nagy Micu, biciklivel jött ki Szombathelyről, már nem tudom, honnan értesült róla, hogy itt vagyok. Ez épp a nagy szombathelyi bombázás napja, félelemmel tele megy vissza délután. Lakásuknak, édesanyjának szerencsére nem történt baja. Március végén megindul a nagy szovjet támadás. Mi legyen, átállunk, tovább megyünk – fontolgatják a katonák egyre nyíltabban. A tisztek a továbbmenetelt választják. Apám tetemes pénzt ad Muraközy Gyusziéknak – kölcsön. Mi maradunk, nem hagyjuk el az országot. Apámék beköltöznek Ődi bácsiéktól a faluba. Én civilbe öltözöm, a katonák nem keresnek. Másnap ott vannak az oroszok.

Azonnal, szinte szemben a nyugat felé tartó oroszokkal indulunk Szombathelyre. Nem tanácsos ebben a soáb faluban maradni, nem tanácsos azért sem, mert engem sokan láthattak katonaruhában, s beáruulhatnak. Az oroszok ránk sem hederítenek. Késő délutánra holtfáradtan érünk Szombathelyre. Csak azt tudtuk magunkkal hozni, amit gyalogmenetben cipelni bírtunk.

Ődi bácsiék sem maradtak Pornón, de hamarosan visszatértek. Ődi bácsi később Körmenten lett beosztott gyógyszerész, az ötvenes évek derekán halt meg, egyszer még meglátogatott bennünket Kecskeméten. Fiai most Szombathelyen élnek, édesanyjuk néhány éve halt meg. Különösen Őcsiékkel (Dönciékkel) tartjuk a jó rokoni kapcsolatot. Fia most végzi az egyetemet történelem-könyvtár szakon, Eötvös-kollégista, a Koll. ifjúsági titkára. Muraközy Gyusziék szovjet fogságba kerültek. Egyikükkel sem találkoztam azóta.

Sajnálom, hogy nem tudtam korábban, hogy apám P-ban találkozott Romhányi Józsefekkel. Romhányit én is ismertem, kezdő rajzfilmsként többször is leültem a Pannónia Filmstúdió büféjébe, hallgatni a „Rímhányót”, aki a társaság központja volt. Nemcsak a magyar filmek szövegeit szállította, a Lúdas Matyit, a Hófehért, a Mézga családot, de ott készültek az általa szinkronizált amerikai sorozatok is, például a Flintstone család. Már csak a lányát hívhatom föl, Ágit, akivel 1984-ben Rómában ismerkedtem meg. Együtt jártuk a várost, vagy ültünk a magyar akadémia tetőteraszán, beszélgettünk, rántott padlizsánt ettünk (Dóra sütötte), Chiantit ittunk, és fogalmunk sem volt, hogy apáink negyven évvel korábban már ismerték egymást, igaz, kevésbé idilli körülmények közt. Megtudom, hogy édesapja valóban orosz fogságba esett, egy Ural mögötti táborba került, ott volt 1947-ig. Átélt ugyan egy tífuszt, de hála humorának, meg annak, hogy énekkart, zenekart szervezett ott is, nem volt nagyon nehéz sorsa. Az oroszok megbecsülték a művészeket.

Szombathelyen egyetlen éjszakát (vagy még egy napot?) töltöttünk. A református templom alagsorában. Gyalog indultunk tovább, aztán egy szovjet teherautó fölvelt bennünket, így jutottunk el Celldömölkre. Onnan már vonat is ment Pápára, Kisbéren át Székesfehérvárra, Fehérvárról Pestre. Nem sokkal Pest előtt szovjet katonák leszedték a vonatról a férfiakat. Apámat öregnek találták, rólam azt hihették, hogy súlyos fejszem van. Ellopta ugyanis valaki a kalapomat, s hogy a hűvös hajnali időben ne fájzon a fejem, egy törülközőbe csavargattam.

Kelenföldön szálltunk le, talán nem is ment tovább a vonat. Hallottunk a főváros borzalmas pusztulásáról, s míg a töltésig nem értünk a mai Bartók Béla úton, azt gondoltuk, túloztak. Onnan kezdve szinte csak romokat láttunk. Pista bácsiékat kerestük a Tarcali utcán, már nem laktak ott a romos házban, a szemközti villából Ernő bácsi látott meg bennünket. Az ő Hegyalja úti lakásukat találat érte, romba dőlt. Bözsi néni azonnal meghalt ott az óvóhelyen, nagyapám még élt néhány napig. Panniék is ott voltak, ők épen maradtak, már visszamentek Csépára, nagymamát is magukkal vitték. Épségben maradtak Pista bácsiék is, harmadik kislányuk, Ilike az ostrom alatt az óvóhelyen született.

Másnap délelőtt elmentem a Kollégiumba. A főfront egyik fele a földszintig beszakadt, az udvar csupa rom, törmelék. Az épület kihalt, senkit sem találtam. A Nyugatiból vonattal sikerült eljutnunk Kecskemétiig. Az hallottuk, hogy ez a város is romos, de épen találtuk. Lakitelek felé azonban nem ment vonat. Gyalog indultunk neki, útközben felvett egy kocsit, délutánra elértünk a Tiszáig, híd azonban nem volt, komppal (vagy csónakkal?) tudtunk átkelni. A tiszauzi bírónál szálltunk meg, itt már béke volt, bőség, nyugalom. Másnap reggel hintóval küldött haza, Csépara. Haza? Egyelőre Panniékhoz. Ez április 10-e körül lehetett.

Mint megtudtuk, korosztályomat itt már besorozták az új honvédségbe. Így már másnap mentem kölcsönkért biciklin Kunszentmártonba pótsorozásra. Be is váltam, behívásunkra azonban nem került sor.

Néhány nap múlva Végh néni házába költöztünk, a kifosztott, tönkretett jegyzőlakás lakhatatlanná vált. Apámat a nemzeti bizottság már igazolási tárgyalása előtt visszahelyezte állásába. A tárgyaláson sem volt más kifogás ellene, csak az, miért menekült el. Azzal a büntetéssel igazolták, hogy néhány évre kizárták az előléptetésből.

En készültem vissza a kollégiumba, az egyetemre. A Csongrádi Gimnázium könyvtárából szereztem latinkönyveket meg Zsirai Finnugor rokonságát, a patikuséktól Fecó könyvei közül Sik Pázmányát (ez máig nálam van), Vereczkey Péter bácsi könyvei közül is elkértem valamit a helyi kommunista pártszervezettől, ők székelték az orvosi lakásban, nekem is akarták ajándékozni, de ragaszkodtam hozzá, hogy csak kölcsön. A mi könyveink nagyobb része előkerült, némelyik erősen megrongálva. Sajnos a legféltettebbek Pornón maradtak, azok közül csak Szerb Antal Magyar irodalomtörténete maradt meg, néhány éve hozta el Dönci Szepezdre.

Arra jól emlékszem én is, amikor Dönci bácsi, a pornóapáti patikus kisebbik fia, valamikor a hetvenes évek közepe táján elhozta Szepezdre a Szerb Antalt. Elő is veszem, mert már az én polcomon áll. Fedele nincs, a belső címlapon megismerem nagyanyám írását: „Lacikának szeretettel: Anyu és Apu – Csépa, 1941. december 25.”

(Folytatjuk)